

Давньогрецька історія та культура у творчості М. П. Драгоманова

Гарнага Валентин

Гарнага Валентин. Давньогрецька історія та культура у творчості М. П. Драгоманова. У статті доведено, що, хоча у наукових дослідженнях Драгоманова праці з елліністики займали другорядну роль, однак вивчення історії і культури Стародавньої Греції мало великий вплив на історико-філософські і суспільно-політичні погляди вченого. Діяльність Драгоманова сприяла рецепції античної історико-культурної спадщини в українській літературі, зокрема у творах Лесі Українки та Івана Франка.
Ключові слова: антикознавство, історіографія, рецепція, історико-культурна спадщина.

Гарнага Валентин. Древнегреческая история и культура в творчестве М. П. Драгоманова. В статье доказано, что, хотя в научных исследованиях Драгоманова работы по эллинистике занимали второстепенную роль, однако изучение истории и культуры Древней Греции имело большое влияние на историко-философские и общественно-политические взгляды ученого. Деятельность Драгоманова способствовала рецепции античного историко-культурного наследия в украинской литературе, в частности в произведениях Леси Украинки и Ивана Франка.
Ключевые слова: антиковедение, историография, рецепция, историко-культурное наследие.

Garnaga Valentin. History and culture of Ancient Greece in the works of M. P. Dragomanov. It's proved in the article that although Ancient Greek studies occupied a secondary role in Dragomanov's scientific researches but the learning of history and culture of Ancient Greece had a great influence on historical-philosophical and social-political views of the scientist. Dragomanov's activities promoted reception of ancient historical and cultural heritage in Ukrainian literature, in particular in the works of Lesya Ukrainka and Ivan Franko.
Key words: classical studies, historiography, reception, historical and cultural heritage.

Останнє десятиліття характеризується підвищеним інтересом науковців до історії антикознавства на теренах Російської імперії у XIX – на початку XX ст. В Україні подібні дослідження

репрезентовані публікаціями, присвяченими науковій спадщині В. П. Бузескула, Ф. Г. Міщенко, Ю. А. Кулаковського, П. М. Біцилли, І. Г. Турцевича, М. П. Драгоманова. На сьогодні праці багатьох антикознавців, які працювали в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст., залишаються невідомими сучасним історикам. До них належать наукові та науково-популярні праці Михайла Драгоманова, присвячені історії та культурі Стародавньої Греції. Якщо студії М. П. Драгоманова з історії Риму аналізувалися у статтях Х. Слюсаренка, О. М. Петречка, А. О. Ігнат'євої, В. П. Гарнаги, то питання про давньогрецьку історію і культуру у творчості вченого не було предметом спеціального дослідження. Окремі аспекти теми висвітлені у публікації А. Ю. Кримського, де розповідається про взаємини М. П. Драгоманова і С. В. Руданського [20, с. 35-42, 66-79], а також у його рецензії на брошуру Драгоманова «Заздрі боги» [21]. Стаття В. В. Ставнюка розкриває питання про вплив студій з античної історії на історико-філософські погляди М. П. Драгоманова. Автор багато уваги приділив давньогрецьким сюжетам у творчості видатного вченого [26, с. 48-54]. Погляди Драгоманова на давньогрецьку історію у дослідженні М. І. Лука проаналізовані в історіософському аспекті [22, с. 13-15]. Окремі цікаві зауваження щодо цієї проблеми можна знайти у публікаціях В. Л. Лукеренка, Р. С. Міщука, А. О. Ігнат'євої.

Отже, метою нашої розвідки є характеристика поглядів М. П. Драгоманова на історію і культуру Стародавньої Греції і з'ясування значення студій з елліністики у творчості вченого. Методологія антикознавчих досліджень М. П. Драгоманова була предметом наукового аналізу у публікаціях В. В. Лесевича, В. С. Шиловцевої, М. І. Лука, В. В. Ставнюка, О. М. Петречка, В. О. Летяєва, А. О. Ігнат'євої, В. П. Гарнаги, тому в межах пропонованої статті цей аспект проблеми окремо не розглядається. Натомість більше уваги приділено питанню рецепції античної історико-культурної спадщини у творчості видатного вченого і його послідовників.

Питання про формування інтересу Драгоманова до давньогрецької історії та культури розглядалось нами раніше [4, с. 147-148], тому у даній статті лише вкажемо на неточність у статті Г. І. Волинки, де стверджується, що «класична Полтавська гімназія ще перед Університетом дала Драгоманову окрім латини добре знання давньогрецької мови у її зразковому аттичному діалекті, освоєння якого досягалось читанням текстів Есхіла і Софокла, Фукидіда і Ксенофонта, Платона і Арістотеля» [2, с. 63]. Натомість у своїх спогадах Драгоманов недвозначно вказує, що під час навчання в полтавській гімназії він читав Гомера та «Історію Греції» Й. Джилліса у російських перекладах, оскільки у той час викладання давньогрецької мови в гімназіях було заборонене. Її він вивчив лише в університеті під керівництвом К. Й. Полевича читаючи Гомера і Софокла [14, с. 576, 579, 585].

Порівняно із дослідженнями історії Риму, студії з історії та історіографії Стародавньої Греції відігравали другорядну роль у науковій

творчості Драгоманова. У своїх найважливіших працях, присвячених історії Римської імперії, вчений лише у загальних рисах окреслив своє бачення давньогрецької історії.

Відповідно до своїх уявлень про історичний прогрес і космополітизм, історик зробив акцент на кроскультурних зв'язках давньогрецької цивілізації з іншими народами, її значенні у всесвітній історії, внеску еллінів у розвиток науки і філософії [13, с. 318-324; 15, с. 61, 62, 83; 16, с. 469-470, 483, 502, 506, 508-509]. Погляди Драгоманова на грецьку історію архаїчної доби відзначались гіперкритицизмом [9, с. 7-10]. В. В. Ставнюк зазначав, що відправним пунктом ранніх праць вченого була «апологія пізньої доби античної цивілізації», зокрема історії Греції після Пелопоннеської війни [26, с. 53-54]. Дійсно, Драгоманов вважав елліністичну і римську добу часом розквіту давньогрецької культури і філософії, коли елліни піднесли до космополітизму, ідей загальнолюдської рівності і справедливості. Він стверджував, що добою справжньої величі греків був час політичного занепаду Еллади, коли вона була підкорена римлянами, але водночас грецька культура «підкорила» Рим [8, с. 21; 13, с. 318-324]. Такий погляд викликав різку критику В. О. Більбасова [1, с. 303-304].

Негативними явищами в історії Стародавньої Греції Драгоманов вважав вузький полісний патріотизм класичної доби, несумісність рабовласництва з демократією, принижене становище жінки у давньогрецькому суспільстві [8, с. 7-9, 17; 13, с. 318-324].

Значну увагу вчений приділив аналізу історії дослідження давньогрецької цивілізації у XVIII–XIX ст. Особливо високо він оцінював здобутки англійської історіографії, вказуючи на «Історію Греції» Дж. Грота як на «найсильніший прецедент і зразок критичного ставлення до свідчень давніх істориків» [13, с. 94] (більш детально про оцінку Драгомановим праці Дж. Грота [Див.: 3, с. 68]).

Спеціальні заняття Драгоманова давньогрецькою історією та історіографією припадають на 1867–1868 рр., коли він читав відповідні курси в університеті. Частина лекцій було опубліковано під назвою «Очерки историографии в Древней Греции» (незавершена наукова розвідка, в якій розглянуто праці логографів і Геродота) [9-11]. На той час це було чи не єдине російськомовне дослідження, присвячене ранньому періоду розвитку давньогрецької історіографії [23, с. 20].

На думку Драгоманова, розвиток історіографії залежить від розвитку суспільства, але в різні періоди історії ця залежність виявляється більшою або меншою мірою. У Греції класичної доби свобода особистості була найбільшою, тому погляди філософів та істориків відзначались оригінальністю і різноманітністю: «ідеї окремих мислителів часто з великими труднощами піддаються історичній систематичності», унаслідок чого «складно уловити й історичну послідовність в ідеях, які керували грецькими істориками» [9, с. 3]. Драгоманов вважав праці логографів і частково Геродота наївними, праці Фукидіда, Ксенофонта, Полібія,

Порфірія – тенденційними, Діодора та Плутарха – досить неупередженими. Найбільш повно вчений проаналізував «Історію» Геродота. Драгоманов загалом позитивно оцінював творчість «батька історії», який, незважаючи на умови свого часу, «зумів стати чудовим істориком» [10, с. 13].

Особливе місце в антикознавчих студіях видатного вченого займали поеми Гомера. Питання про взаємини Драгоманова зі Степаном Руданським з приводу друку українського перекладу «Іліади» Гомера, зробленого останнім, було досить повно досліджене А. Ю. Кримським [20, с. 35-42, 66-79]. Автор наводить український переклад Драгоманова з «Одіссеї», вказуючи, що цей фрагмент, імовірно, був надісланий Руданському як приклад перекладу Гомера гексаметром [20, с. 38-40]. Надрукований фрагмент (Ном. Od. IX, 2-38) – це частина перекладу 9-ї пісні «Одіссеї», над яким Драгоманов працював у 1867–1868 рр. [19]. У своїх статтях, спогадах, листах до І. Франка вчений зробив досить детальний аналіз перекладів Гомера, зроблених С. Руданським, В. Жуковським, М. Гнедичем, який свідчить про гарне знання вченим не тільки поем Гомера, але й історії їхнього дослідження і перекладу [12, с. 168-170; 17, с. 171-172; 20, с. 40-41, 69-70, 72-75].

Давньогрецька релігія та міфологія знайшли своє відображення у фольклористичних і науково-популярних працях Драгоманова. У брошурі «Заздрі боги» вчений значну увагу приділив висвітленню та аналізу міфу про Прометея та його рецепції в античній і новоєвропейській літературі [6, с. 94-96, 99-103, 107, 110-111]. Загалом позитивно оцінюючи цю працю, А. Ю. Кримський вказував, що «недоліком її ми повинні вважати відому політичну тенденцію», яка призвела Драгоманова «до великої історичної помилки: перераховуючи переваги республіканського ладу і наводячи у приклад Грецію, він запевняє, ніби там кожен вільно міг «розбирати розумом усякі речі, що доторкались до віри». За що ж, питається, страждали Анаксагор, Сократ та ін.?» [21, с. 139].

В іншій популярній брошурі «Рай і поступ» вчений розглянув історичні уявлення давніх греків, зокрема Гесіода, а також окреслив внесок греків у становлення наук [7, с. 2-4, 44]. Важливими віхами на шляху загальнолюдського прогресу він вважав започаткування філософії Фалесом і систематизацію наукових знань Арістотелем [7, с. 66-67].

Однією з провідних тем фольклористичних досліджень Драгоманова був міф про Едіпа та його варіації у різних народів. М. І. Павлик засвідчував, що вчений працював над цією проблемою протягом 1874–1894 рр., опублікувавши декілька наукових розвідок [25, с. 141].

Більшість дослідників вважають, що антикознавчі студії, зокрема знайомство з давньогрецькою історією і культурою, мали великий вплив на історико-філософські та суспільно-політичні погляди Драгоманова [2, с. 63-66; 18, с. 128-129; 22, с. 4-5; 26, с. 47, 52]. Під час занять античною історією сформувались основні засади його світогляду: демократизм, європеїзм, віра в суспільний прогрес, космополітизм,

критичне ставлення до загальноприйнятих поглядів, зацікавлення політичною історією, розвитком суспільної думки та науки. Наприклад, зародження космополітизму Драгоманов пов'язував з діяльністю буддистів і давньогрецьких філософів, зокрема Сократа [16, с. 469-470].

Про вплив досліджень з елліністики на суспільно-політичні погляди Драгоманова свідчать навіть назви деяких його публіцистичних статей: «Дионисий III Санкт-Петербургский и Платон II Московский. Сравнительно-историческая игра природы» (1882), «Сфінкс, що вважа себе Едіпом» (1893). Численні згадки про грецьких філософів, істориків, драматургів у публіцистичних і політичних працях (незважаючи на те, що, за висловом Н. Дюк, «Драгоманов рішуче відокремлював свою наукову працю від журналістичної та популярно-наукової діяльності» [18, с. 128]) підтверджують, що рецепція історико-культурної спадщини Стародавньої Греції і Риму стала наріжним каменем світогляду Драгоманова, основою його ерудиції.

Досить впевнено можна говорити про вплив досліджень Драгоманова зі стародавньої історії на творчість його найближчих послідовників – Лесі Українки та Івана Франка. Зокрема, у листуванні Драгоманова з ними згадуються Гомер, Евріпід, Софокл, Есхіл, Фалес, Платон, Полікрат Самоський, Прометей [17, с. 153, 171-172, 250, 308, 309, 312, 348, 465, 469, 481; 24, с. 197-198; 28, с. 20]. Під впливом Драгоманова його молодша сестра Олена Пчілка приділяла особливу увагу навчанню Лесі Українки іноземним мовам, зокрема класичним, а також ознайомленню з античною міфологією, творами Гомера, давньогрецькою поезією, про що свідчать ранні твори поетеси. В одному з перших листів Леся Українка писала дядькові, що перекладає уривки з «Одіссеї» Гомера [28, с. 20]. У листах вона кілька разів згадує про прочитані фольклористичні та релігієзнавчі розвідки Драгоманова (значна частина яких була присвячена античній міфології і релігії) або просить надіслати їй нові публікації вченого. Сучасна дослідниця О. Д. Турган відзначає спільний інтерес Драгоманова і Лесі Українки до античного міфу про Прометея, схоже його трактування у їхній творчості [27, с. 193-197].

Аналіз листування, наукових і художніх творів Івана Франка, написаних у кінці 1880-х – 1890-х рр. свідчить про його зацікавлення давньогрецькою літературою і релігією. Неостанню роль у цьому відіграв Михайло Драгоманов, що надавав йому необхідну літературу, наукові консультації, заохочував молодого письменника до фольклористичних і релігієзнавчих досліджень. Докторська дисертація Івана Франка «Варлаам і Йоасаф» (1893) за своєю тематикою і методологією має багато спільних рис із фольклористичними і релігієзнавчими дослідженнями Драгоманова, написаними у 1889–1895 рр. Обидва вчені широко застосовували історико-порівняльний метод, що змушувало їх у дослідженнях біблійних сюжетів, ранньохристиянських легенд, слов'янського фольклору звертатись до давньогрецької міфології та літератури [5, с. 502-505; 6, с. 91-111; 17, с. 343-344].

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що, хоча студії з елліністики відігравали у науковій діяльності М. П. Драгоманова другорядну роль, але вони відзначались ґрунтовністю і різноплановістю. Вчений був досить добре обізнаним з історією, міфологією, історіографією та філософією Еллади. Результати своїх досліджень він використовував у наукових публікаціях з історії та фольклористики, викладацькій і науково-просвітницькій діяльності. На жаль, багато праць залишилися незавершеними. Висновки Драгоманова іноді суперечливі чи тенденційні, але завжди самостійні і досить оригінальні. Вивчення давньогрецької історії і культури на початку творчого шляху вченого мало вагоме значення у формуванні його історико-філософських і суспільно-політичних поглядів. Антикознавчі праці М. П. Драгоманова не залишили значного сліду в розвитку академічної науки про античність в Російській імперії, але його діяльність як знавця історико-культурної спадщини давньогрецької цивілізації вплинула на творчість Лесі Українки та Івана Франка, отже, мала важливе значення в історії української культури.

Література

1. *Бильбасов В.* Рим и Византия в трудах двух киевских историков (В. Иконников и М. Драгоманов) / В. Бильбасов // *Русский вестник.* – 1870. – № 11. – С. 273-308.
2. *Волинка Г. І.* Дещо про філософські орієнтації Михайла Петровича Драгоманова / Г. І. Волинка // *Перші Міжнародні драгоманівські читання: матеріали, 30 вересня – 2 жовтня 2003 р.* / ред. В. П. Андрущенко. – К., 2003. – Вип. 1. – С. 61-66.
3. *Гарнага В. П.* «История Греции» Джорджа Грота и ее рецепция в российском антиковедении / В. П. Гарнага // *Ученые записки исторического факультета БелГУ.* – 2010. – Вып. 2. – С. 66-73.
4. *Гарнага В. П.* Формування наукових інтересів та методології М. П. Драгоманова як дослідника історії стародавнього світу у полтавський період його життя / В. П. Гарнага // *Історичні етюди: зб. наук. праць.* – 2010. – Вип. 2. – С. 146-149.
5. *Григораш Н.* Компаративістичні студії Михайла Драгоманова на сторінках болгарського періодичного видання «Сборник за народни умотворения, наука и книжнина» / Н. Григораш // *Збірник праць науково-дослідного центру періодики.* – 2005. – Вип. 13. – С. 496-509.
6. *Драгоманів М.* Заздрі боги / М. Драгоманів // *Пам'яті Михайла Драгоманова: зб.* / за ред. Я. Довбищенка. – Х., 1920. – С. 91-111.
7. *Драгоманів М.* Рай і поступ / М. Драгоманів. – Б. м., 1915.
8. *Драгоманов М.* О состоянии женщины в первый век Римской империи / М. Драгоманов // *Университетские известия.* – 1864. – № 5. – Отд. II. – С. 1-33.
9. *Драгоманов М.* Очерки историографии в Древней Греции / М. Драгоманов // *Университетские известия.* – 1868. – № 1. – Отд. II. – С. 1-27.
10. *Драгоманов М.* Очерки историографии в Древней Греции / М. Драгоманов // *Университетские известия.* – 1868. – № 5. – Отд. II. – С. 1-13.

11. Драгоманов М. Очерки историографии в Древней Греции / М. Драгоманов // Университетские известия. – 1868. – № 6. – Отд. II. – С. 1-12.
12. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1867–1877) // Літературно-публіцистичні праці: у 2-х т. / М. П. Драгоманов; упоряд. І. С. Романченко; гол. ред. О. Є. Засенко. – К., 1970. – Т. 2. – С. 151-288.
13. Драгоманов М. П. Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит / М. П. Драгоманов. – К., 1869.
14. Драгоманов М. П. Два учителі // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов; упоряд. Р. С. Міщук. – К., 1991. – С. 575-604.
15. Драгоманов М. П. Положение и задачи науки древней истории // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов; упоряд. Р. С. Міщук. – К., 1991. – С. 60–83.
16. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу // Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов; упоряд. Р. С. Міщук. – К., 1991. – С. 461-558.
17. Драгоманов М. П., Франко І. Я. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова / М. П. Драгоманов, І. Я. Франко; редкол.: І. Вакарчук, Я. Ісаєвич та ін. – Л., 2006.
18. Дюк Н. Михайло Драгоманов у Київському університеті / Н. Дюк // 125 років київської української академічної традиції: 1861–1986: зб. / за ред. М. Антоновича. – Нью-Йорк, 1993. – С. 123-132.
19. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 172. М. П. Драгоманов. – Спр. 48. Драгоманов М. П. Одиссея, песнь 9. Перевод, черновая работа. – 16 арк.
20. Кримський А., Левченко М. Знадоби для життєпису Степана Руданського (1833–1873) / А. Кримський, М. Левченко. – К., 1926.
21. Крымский А. [О книге:] Драгоманов М. Оповідання про заздрих богів. Коломия. 1894 / А. Крымский // Этнографическое обозрение. – 1895. – № 1. – С. 139.
22. Лук М. І. Історіософія М. Драгоманова / М. І. Лук // Соціально-філософські ідеї Михайла Драгоманова: зб. наук. праць / відп. ред. М. І. Лук. – К., 1995. – С. 3-17.
23. Мищенко Ф. Г. Геродот и место его в древнеэллинической образованности / Ф. Г. Мищенко // Геродот. История в девяти книгах / пер. с древнегреч., предисл. Ф. Г. Мищенка. – М., 1888. – Т. I. – С. I–CLXIX.
24. Недруковані листи М. Драгоманова до Лесі Українки / подав І. Ткаченко // Червоний шлях. – 1923. – № 4–5. – С. 187-200.
25. Павлик М. Історія розвідки М. Драгоманова про кровосумішку (чотири її редакції) / М. Павлик // Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство. – Т. IV / М. Драгоманов; зладив М. Павлик // Збірник філологічної секції НТШ. – Л., 1907. – Т. X. – С. 141-196.
26. Ставнюк В. В. Роль античних студій у формуванні історико-філософських поглядів Михайла Драгоманова / В. В. Ставнюк // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 46-54.
27. Турган О. «Життя й вогонь дав людям Прометей і знав, що муки ждуть його за те...» / О. Турган // Біблія і культура: зб. наук. ст. – 2009. – Вип. 11. – С. 190-198.
28. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. / Л. Українка; редкол.: Є. С. Шаблювський, М. Д. Бернштейн, Н. О. Вишневська та ін. – К., 1978. – Т. 10. Листи (1876–1897).